

TÜRK DESTANLARINDA KURDUN DEĞERSEL DÖNÜŞÜMÜ*

Value Transformation of the Wolf In Turkish Epic

Prof. Dr. Ahmet Özgür GÜVENÇ**
Arş. Gör. Muhammet Nuri CEYLAN***

ÖZ

Kültür, dil, sanat ve tarih açısından büyük bir önemi haiz olan ve son derece kıymetli bir rol üstlenen destanlar, bir milletin asalet ve yüceliğinin aynası konumundadır. Büyük bir destan külliyatı vücuda getiren Türklerin dünya görüşleri, hayata bakış açıları, gelenek ve görenekleri gibi birçok husus hakkında bilgi bu metinlerde yer almaktadır. Türk boylarının destanlarında hayvan motifleri ve hayvanlar etrafında oluşturulan değer yargıları önemli bir yer işgal eder. Doğayla iç içe yaşayan ve doğayı müşahede edip, tabiatta var olan canlıları yaşamının bir parçası hâline getiren Türkler için yaşanılan mekân dâhilindeki her unsur, bu doğrultuda anlam kazanmış, onların yaşam şekillerine yön vermiştir. Onların hayvanlarla olan münasebetleri, mimariden, giyim kuşama, ticaretten halk edebiyatına, hemen hemen her alanda etkisini göstermiştir. Bu bağlamda Türklerin dini ve toplumsal hayatına damga vuran, mit, efsane ve destanlarda özel bir yer işgal eden en mühim hayvanlardan biri de kurttur. Mitik inançlar bağlamında kurt, kutsal bir hüviyette dikkatlere sunulmuştur. Kurt, Türklerin tasavvurunda tanrısal, değerli, ulaşılamaz, yol gösteren, her bir parçası yahut uzvu mistik bir anlam ifade eden, iyileştirici bir güce sahip gibi birçok anlama sahiptir. Yapılan inceleme ve araştırmalarda genel olarak kurdun kutsiyetine işaret edilmiş ve dikkatler bunun üzerinden verilmiştir. Fakat Türklerin değişen toplumsal hayatı ve değer yargıları kurtlara olan bu bakış açısını değiştirmiş ve dönüştürmüştür. Destanlarda, kurdun değerli bir dönüşüm geçirdiği, eski Türklerde ona atfedilen önem ve kutsiyetin büyük bir değişime uğradığı görülmüştür. Ortaya çıkan kurt algısı, eski dönemlerde kutsal olarak kabul edilen, kurt olgusundan oldukça farklı olduğu saptanmıştır. Bu değerli dönüşümün sebepleri arasında yerleşik hayata geçiş, farklı coğrafyalara göç, çeşitli kültür ve medeniyetlerle kurulan iletişim ve değişen din algısı sayılabilir. Türk boylarından seçilen destanlarda ortaya çıkan kurt algısı, kurdun değerli dönüşümü etrafında incelenecektir. Oğuz Kağan Destanı-Türeyiş Efsanesi ve Altay, Kırgız, Hakas, Nogay, Tıva, Kazak ve Sagay destanları örneklem olarak seçilmiştir. Çalışmada metin/içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Anlatılardaki kurt motifi çeşitli açılardan değerlendirilmiş, toplumun kurda bakış açısındaki değişim yorumlanmaya çalışılmıştır. Eski Türk düşünce dünyasında tanrı ile irtibatlı, ulaşılmaz veya dokunulmaz olduğu düşünülen, mitik inançlar doğrultusunda büyük bir kıymeti haiz olan kurt, değerli bir dönüşümle metinlerde yer almıştır. Kutsal kurt motifi zamanla yerini farklı bir kurt algısına bırakmış, mezkûr hayvanın artık sıradanlaştığı görülmüştür. Bu çerçevede ilk önce kurdun Eski Türk dini, toplumsal ve kültürel hayatındaki yeri ve önemi aktarılacak daha sonra destanlarda yer alan kurt olgusu okurun dikkatine sunulacaktır. Böylece kurdun uğradığı değerli dönüşüm; avcılık, yeraltı ile ilişkisi, menfi olaylarda benzetme unsuru, kötü ruhlarla bağlantısı, vahşi doğanın parçası ve huzuru bozan hayvan olguları etrafında irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler

Kurt, destan, değerli dönüşüm, kutsal, bozkurt.

ABSTRACT

The epic, which is of great importance to culture, language, art and history, and plays a very valuable role, are the mirror of a nation's nobility and greatness. Information about many issues such as the world views, perspective of life, traditions and traditions of Turks that have embodied a great epic culture is included in these texts. In the epic of Turkish tribes, animal motifs and value judgments created around animals occupy an important place. Every element of the place that is lived for the Turks, who have intertwined with nature, and that has made nature a part of their life, has made sense in that sense, and has led their way of life. Their relations with animals have had an effect on architecture, clothing, trade, folk literature, almost all areas. In this context, one of the most important animals to mark the religious and social life of the Turks, occupying a special place in myths, legends and epic is a wolf. In the context of the mystical beliefs, the wolf was brought to attention in a sacred quest. The wolf has many meanings in the imagination of the Turks, such as divine, valuable,

- * Geliş tarihi: 29 Temmuz 2022 - Kabul tarihi: 18 Ocak 2023
Güvenç; Ahmet Özgür; Ceylan, Muhammet Nuri. "Türk Destanlarında Kurdun Değerli Dönüşümü", *Milli Folklor* 138 (Yaz 2023): 177-188
- ** Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum/Türkiye, aozgurguvenç@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7232-7219.
- *** Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum/Türkiye, muhammet.ceylan@atauni.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-4194-7527.

inaccessible, guiding, every part or limb of which has a mystical meaning, and has a healing power. In the investigation and research conducted, the wolf's holiness was generally pointed out and the attention was given through it. But the changing social life and values of the Turks have changed and transformed this perspective on the wolves. In the epic, it was seen that the wolf had a value transformation, and the importance and polarity attributed to it in the ancient Turks had changed greatly. The perception of the wolf was found to be quite different from the phenomenon of the wolf, which was considered sacred in the old days. The reasons for this value transformation include transition to settled life, migration to different geographies, communication with various cultures and civilizations, and a changing sense of religion. The perception of the wolf, which emerged in the epic chosen by the Turkic tribe, will be examined around the valuation of the wolf. Oğuz Kagan-Tureyis Legend and Altay, Kyrgyz, Hakas, Nogay, Tıva, The Kazakh, and Sagay saga are selected as examples. The study uses the text/content analysis method. The wolf motif in the narrations has been evaluated from various angles, and the change in the perspective of society in the wolf has been interpreted. In the old Turkish world of thought, wolf, who was considered to be inaccessible or untouchable, was a great asset to the mystical beliefs and took part in the texts with a value transformation. The sacred wolf has eventually replaced it with a different perception of the wolf, and the cult animal has now become commonplace. In this context, first, the place and importance of the wolf in the old Turkish religious, social and cultural life will be conveyed, and then the wolf phenomenon in the epics will be presented to the attention of the reader. Thus, the value transformation of the wolf; hunting, its relationship with the underground, the element of analogy in negative events, its connection with evil spirits, the part of the wild nature and the animal phenomena that disturb the peace will be examined.

Keywords

Wolf, epic, value transformation, holy, graywolf.

Giriş

Toplumun hayata bakış açısını, dünyayı algılayış şeklini, dinî, iktisadi ve kültürel yönelimlerini belirleyen değerler, kutsanan tabiat ve ona ait unsurlar tarafından şekillen-dirilmiştir. İnanç sistemindeki bu yönelimin gündelik hayata dair bütün olguları doğrudan veya dolaylı olarak etkilediği vurgulanabilir. Böylece toplum, maddi ve manevi birçok kültürel unsur meydana getirmiş, beslenme, ticaret, giyim-kuşam ve mimaride büyük bir bilgi birikimi oluşturmuştur. Değer yargılarının oluşumuna ve şekillenmesine tesir eden unsurların başında hayvanlar gelmektedir. Bu sebeple Türkler, hayvanların yaşam standartlarını kendi yaşamlarından üstün görerek hayat koşullarını buna göre belirlemeye çalışmış, hayvanların merkezi konumda olduğu bir medeniyet inşa etme eğilimi içinde olmuşlardır (Durmuş 2016: 75-78). Kurgan ve mezarlarda ortaya çıkan, ok uçları, süs eşyaları, hayvan boynuzlarından yapılan çengeller, hayvan kemikleri, kartal pençeleri, öküz bacakları, geyik dişleri, balıkçılık araç gereçleri, koçbaşı saplı bıçaklar, hayvan işlemeli dokumlar, giysiler vd. Türklerin hayvanlar etrafında meydana getirdikleri kültür ve medeniyetin izlerini en sarîh şekilde gözler önüne sermekte, hayvanların, yaşamlarındaki yerini göstermesi açısından kıymetli örnekler sunmaktadır (Ögel 2014: 3-32). Türklerin düşünce dünyalarını, inançlarını, günlük hayatlarını derinden etkileyen ve şekillendiren, bir yönüyle kutsiyet atfedilen hayvanların başında geyik, kartal, yılan, boğa, at ve kurt gelmektedir (Kalafat 2007: 13-14). Kurt, Türk toplumlarının sanatsal yönelimlerine, resim anlayışlarına, süs eşyalarına damga vurmuş, anlatılar içine dâhil edilmiş, tören ve ritüellerde ayrı bir yer bulmuştur. Kurt başlı bayraklar kullanılmış, dinî-mitik inançlar doğrultusunda kurttan türeme, kurt ata-kurt ana efsaneleri düşünce dünyalarında önemli bir yer işgal etmiştir (Çoruhlu 1979: 17-39). Kurdun kutsallığı ile ilişkili önemli hususlardan biri de rengidir (kök-gök ve boz). İnançlarda gök kurt, ilahi olanla ilişkilendirilmiş, mavi kurt ve Tanrı bağlantısı, “sirius yıldızı” etrafında irdelenmiştir: “Siriusyen kültüründe Sirius’un kurt ile temsil edildiği, Sirius’a yoğun bir ışık ile anlatılarda yer verildiği, Sirius’un genel itibarıyla mavi renk (gök rengi) ile tasvir edildiği, tanrı ölçülerinin Sirius’dan gönderildiği ve bu ölçülerin halka yol gösterici ve yardımcı bir rol üstlendiği anlatılmaktadır.” (Uluşık 2017: 356-357). Kurdun kutsallığına atıf yapan diğer renk ise

*boz(kök)*dur. Köken itibarıyla mitik ata olarak kabul edilen Bozkurt'a, Yakutlar "Gökoğlu" adını vermişlerdir. Celal Beydili de bu minval üzere sadece "Bozkurt" olarak anılan kurdun kutsal olduğunu aktarır (Beydili 2005: 108-113). Radloff'un derlediği metinlerde, Tuba Türklerinin şaman dualarında "Bozkurt'a yüz tutarak... Kökpörü erenim Kayrahan-Tanrımın yakını Bozkurt'um" diye seslendikleri belirtilmiştir (İnan 2020: 69-75). Fuzuli Bayat mitolojik varlık olarak sınıflandırdığı kökbörü, Bozkurt olarak adlandırmıştır. Bayat'a göre Bozkurt veya kökbörü adının manası doğrudan "*Tanrioğulluna*" işaret etmektedir (Bayat 2013: 68/274-288). "Kök" kelimesiyle "Tanrı"nın kast edildiğini belirtmiştir. Kökbörü adı onun rengine değil ilahi olduğuna ve kutsal göklerden geldiğine işaret etmektedir (Beydili 2005: 351). "Oğuz Kağan Destanı"nda kurdun daimî sıfatı gök renktir. Oğuz'un da esas renk sembolü gök (boz) renktir. Aslında gök sıfatı bu kelime gruplarında renk değil, menşe bildirdiğinden bütün varlıklar Gök-Tanrı'dan kopan zerrelere olarak algılanır." (Bayat 2013: 77). Bahaeddin Ögel de gök renginin mübarek olduğunu, kılları gökleşmiş ve tecrübeli bir kurt olan kökbörünün kutsal olduğunu belirtmiştir (Ögel 2000: 459-460). Fakat elimizde asıl metinleri bulunmayan efsanelerde kurdun rengine bir gönderme olmadığı, bu metinlerde "kurt çocuğu emzirdi", "dişi kurt gebe kaldı" gibi genel söylemler kullanıldığı görülmektedir. *Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Boy*'da geçen "Kurdun yüzü mübarektir." ifadesi de bunun bariz yansımalarındandır (Ergin 2010: 43). Jean Paul Roux, Türklerin renkli kurt algısını şöyle açıklar: "Hayvan her ne kadar renkli değilse de göksel nitelikleri vardır ve Tu-kiular kendilerini Kök Türk-Mavi Türkler diye adlandırdıkları için kurdun mavi olduğu sanılmıştır." (Roux 2021: 187-191). Roux, kutsiyet atfedilen hayvanları, "emir taşıyıcılar" olarak adlandırmış, onların inanışlarda göğün temsilcileri veya aracısı konumunda olduklarını belirtmiştir. Bunların en önemlilerinden biri mavi kurttur. Mavi kurtlar, gökten indiği düşünülen varlıklar olarak tasavvur edilmiştir (Roux 2021: 119-192). Kurdun hayatta kalmak için ekolojik beceriye sahip olması, mükemmel avcılığı-rekabet gücü ve hareket kabiliyetidir. Kurtta bulunana bu vasıfların insanların ona mistik katılım ilkesi doğrultusunda kutsiyet atfetmesine, özdeşim kurmasına önayak olmuştur. Tüm bu etkenler bir araya geldikten sonra toplum maddî-manevi kültürel unsurları içine kurdu yerleştirmiş, anlatılarına dahil etmiş (Yeşeroğlu 2013: 77). Toplumsal hayatın gerçekliği içinde tüm bu yönelimler zamanla değişmiş ve ortaya çıkan değersel dönüşüm metinlere de yansımıştır. Eski dönemlerde avcılık ve toplayıcılıkla geçimlerini sürdüren Türkler, tabiatın her unsurunu özellikle de hayvanları yakından müşahede etme fırsatı bulmuşlardır. Bu durum gerçek hayat şartlarının metinlere yansımaya vesile olmuştur. Anlatıcılar, vahşi doğa ve sosyokültürel hayat etrafında şekillenen bu unsurları, metinlere aktarmış böylece ortaya farklı değer yargılarıyla yoğrulmuş motifler çıkmıştır. Bu değersel dönüşümün en bariz yansımalarından biri de kurt üzerinde gerçekleşmiştir. İncelenen destanlarda zikredilen hayvanın birçok farklı yönden değersel dönüşüme uğradığı, farklı mit ve efsanelerde kutsiyet atfedilen kurdun yerini, gerçek hayat ve vahşi doğa ilişkili olarak realist bir kurt olgusunun aldığı görülmektedir. Bu minval üzere destanlarda var olan kurdun, daha çok menfi bir hayvan olduğu gözlemlenmiştir. Çalışmada, destanlardaki kurt olgusunun eski inanç ve değer yargılarından koparak nasıl bir dönüşüme uğradığı dikkatlere sunulmuştur.

Eski Türk Dini ve İslamiyet Etkisindeki Türk Destanlarında Kurdun Değersel Dönüşümü

Çalışmada, Eski Türk Dinî özelinde Oğuz Kağan, Bozkurt (Türeyiş Efsanesi), Hakas, Altay, Tıva ve Sagay destanlarından, İslamiyet sonrasında ise Kazak, Kırgız ve Nogay destanlarından örnek metinler seçilmiştir. Böylece hem Eski Türk Dinî ve inançları etrafında oluşturulan metinlerde hem de İslamiyet sonrası anlatılarda kurdun nasıl yer

bulduğu, bu bağlamda ortaya çıkan değersel dönüşümün mahiyeti incelenmiştir. Toplumsal değer yargılarının zaman içinde bir dönüşüme uğradığı, bu değişim ve dönüşüme birçok faktörün etki ettiği ifade edilmelidir. Bu faktörlerin başında din gelmektedir. Türkler tarihin çeşitli dönemlerinde Gök Tanrı, Şamanizm, Maniheizim, Budizm, Hristiyanlık, Yahudilik ve İslamiyet, dağ, su, ağaç, güneş, ay kültü gibi birçok farklı din ve inanış biçimini benimsemiştir. Onların dünyayı algılayışları ve hayata bakış açıları bu dinî inançlar etrafında şekillenmiştir (Bozkurt 2018: 33-128). Eski Türk Dinî ve inançları bağlamında çeşitli hayvanlara kutsiyet atfetme ve onları kıymetli görme anlayışı toplumsal hayatın her safhasında etkin bir şekilde kullanılmıştır. Türklerin dinî ve toplumsal hayatı içinde farklı şekillerde yer alan kurt algısı, özellikle dinî yönelimlerin etkisiyle çeşitlenmiştir. Bu değişim ve dönüşümün tek sebebi olarak din gösterilmemelidir. Dinî inanç ve yönelimlerin büyük bir etken olduğu fakat coğrafya, değişen dünya algısı, zaman, tarihi dönem, arkaik yaşamdan uzaklaşma, iktisadi yaklaşımlar, ideoloji gibi birçok farklı unsurun bu değişim ve dönüşüme aracılık ettiği söylenebilir. Eski Türk Dinî bağlamında *Oğuz Kağan ve Bozkurt* destanlarında kutsal, olağanüstü ve Tanrı ile irtibatlı bir hayvan motifi karşımıza çıkmaktadır. Bu, Türklerin dinî inançları etrafında çeşitli hayvanlara büyük bir önem vererek onları mukaddes saymalarının bir yansımasıdır. Fakat yine Eski Türk Dinî etrafında şekillendiği görülen ve Sibiryâ'daki komşu olan Türk boyları Hakas, Altay, Tıva ve Sagayların meydana getirdikleri destanlarda ise kurdun kutsallığının kaybolduğu, vahşi ve sıradanlaşmış bir kurt motifinin ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. Bu değişimde Eski Türk Dinî veya Gök Tanrı inancının ötesinde, farklı dinlerin (Maniheizim, Hristiyanlık, Budizm vd.) etkisinin olduğu söylenebilir. Vahşi yaşamdan uzaklaşma, tabiat unsurlarını tanıma, yerleşik yaşama geçiş, çeşitli sebeplerle farklı bölgelere göçün de kurda bakış açısını değiştirdiği belirtilmelidir. Kurt etrafında gelişen değer yargılarındaki önemli kırılma noktalarından biri de İslamiyet'in kabulüyle olmuştur. İslamiyet'le birlikte tam manasıyla terk edilmese de hayvan ata-hayvan ana, ongun ve hayvanların kutsiyeti etrafında oluşan yaklaşımlardan uzaklaşıldığı görülmektedir. Bu bağlamda İslamî unsurların etkisinin görüldüğü Kazak, Kırgız ve Nogay destan metinlerinden seçilen örneklerde kurdun eski Türk inançlarında edindiği kutsallığı yitirdiği ve menfi bir kurt algısının oluştuğu görülmektedir.

Eski Türk Dinî ve Diğer Dinî Yönelimlerin Etkisindeki Türk Destanları		İslamiyet Etkisindeki Türk Destanları	
KURT MOTİFİ			
Oğuz Kağan Destanı	Kutsal-Yol Gösterici	Barak Batır (Kazak)	Kötülüğün temsilcisi
Bozkurt Destanı	Kutsal-Türeyiş	Er Eşim (Kırgız)	Vahşi/Sıradanlaşmış
Kara Kuzgun (Hakas)	Erlük'in temsilcisi/Kahramana engel olan	Koplanlı Batır (Nogay)	Huzuru bozan hayvan
Han Orba (Hakas)	Yeraltı ve kötü ruhların temsilcisi	Manas (Kırgız)	Av hayvanı
Şöğün Bora (Tıva)	Kötülüğün temsilcisi	Boston (Kırgız)	Av hayvanı
Ay Tolızı (Sagay)	Huzuru bozan hayvan	Karabek Batır (Kazak)	Kötülüğün temsilcisi
Ak Tayçı, Közüyke, Oçı Bala, Kan Ceeren Attu Kan Altın, Köğüdey-Kökşin Boodoy Koo, Ölöştöy, Erke-Koo, Katan Kökşin-Katan Mergen (Altay)	Kötülük temsilcisi, Kahramanın düşmanı, Av hayvanı, Erlük'in hizmetkârı, Huzuru bozan hayvan, Kötü ruh/Yeraltı ruhlarının yardımcı		

Yazınsal metinlerde değer çözümlemesi; anlatıları kahraman, obje, motif ve söylem açısından inceleme, onlara atfedilen rolü ortaya çıkarma, metiniçi veya metindışı unsurlar etrafında anlamlandırılma yönelimi olarak tanımlanabilir. Bu minval üzere metnin değeri benimsenen bakış açısına göre şekillenir. Belirlenen unsurlar çok yönlü bir değerlendirilmeye tabi tutulur. Çünkü yazınsal yapıtların değeri, estetik algıya, okurun yorumlamadaki işlevine, o metnin değer yargılarının içinde bulunduğu devirde nasıl algılandığına göre değişir. Böylece metin farklı değer sistemleri etrafında anlam kazanır ve yorumlanır. Estetik, toplumsal, ekonomik, dinsel, tarihsel, siyasi değerlerin sıkı bir ilişkide buldukları göz önüne alınarak yapıtın veya metiniçi unsurların değersel çözümlemesi bir sentez üzerinden yapılır. Çünkü her yapıt, açık veya örtük olsun, toplumsal, politik ve etik değerleri barındırmaktadır. Böylece her değer bir anlam göstergesi olarak yorumlamaya tabi tutulur ve nesnenin ifadesi olarak irdelenir. Her nesne bir değer yargısı etrafında şekillenir ve yazınsal yapıtlarda yer alan unsurlar anlamlı bir evren oluşturma gayesi doğrultusunda anlatıya dâhil edilirler. Böylece metin içindeki unsurlara atfedilen değer işlerlik kazanarak bir anlam dünyası oluşturmaya hizmet etmiş olur. Burada öznel ve ortak değer yargıları ön plana çıkarak, değersel çözümlemenin çerçevesini oluşturur. Tarihsel, toplumsal, kültürel değerlerin yanı sıra kişisel değer yargıları bu eğilime etki eder ve bu anlam dünyasının çerçevesini çizer. Burada dikkat edilmesi gereken bir başka husus ise metinlerarası süreçtir. Çünkü metnin bir başka metinle olan bağlantısı, ortaya çıkan değer yargılarının oluşum, gelişim ve yayılma safhalarına etki eden önemli unsurların başında gelir. Metinlerarası ilişki yazınsal yapıtlarda gönderme yapılan her değer yargısının anlam dünyasını şekillendirmiş ve onu benzer değer yargıları etrafında bugüne taşımaya yardımcı olmuştur. Böylece yazınsal yapıtlardaki unsurlar, bir tür gösterge olarak düşünülmüştür. Farklı etkenler özelinde kurduğu ilişkiler etrafında bakış açısı kazanmış ve bu bakış açısı üzerinden yorumlanmıştır. Bir yapıttaki değerlerin arka plandaki toplumsal olgularla ilişkisi de bu çerçevede büyük bir öneme sahiptir. Öyle ki toplumsal düzen içinde oluşan ve kökleşen her değer, benzer şekillerle yazınsal yapıtlar içine dâhil edilmiş ve böylelikle metin içinde anlam kazanmıştır. Çünkü yazınsal yapıtlar ve bu yapıtlarda yer alan değer yargıları toplumsal olgularla sıkı bir ilişki içindedirler. Böylece değer yargıları ve toplumsal olgular arasındaki bağ üzerinden bir anlam evreni oluşturulur. Bu minval üzere her söylemin bir yönelimi olduğu ve söylemlerin bir düşüncüyü açıklamaya yardımcı olduğu ifade edilebilir. Değerlerin çözümlenmesi ve onların anlamlandırılması yazınsal yapıtı daha anlamlı hâle getirmek için elzemdir. Bu, metnin gerisindeki düşünceler ve değerler dizgesinin gün yüzüne çıkarılmasıyla mümkündür. Burada karşılaştırma yöntemi büyük bir önem kazanır ve her değer, öteki değerlerle karşılaştırma mantığı üzerinden irdelenir. Çünkü değer yargıları bir karşıt yahut benzerlik ilişkisinden doğar. Böylece yazınsal yapıtlar veya metinlerdeki objeler, nesnelere ve diğer unsurlar bu yönelimle karşılaştırmalı olarak incelenerek bir anlam dünyası meydana getirilmiş olur (Aktulum 2022). Bu dikkatler etrafında *değersel dönüşüm* ise şöyle tanımlanabilir. Anlatılarda herhangi bir nesnenin, kahramanın, motifin, eylemlerin, tutumların, değer yargılarının değişim ve dönüşüme uğratılarak yıkılması, var olan değerlerin yerini yeni anlamlar almasıdır. Tüm bu unsurlar ilk bağlamlarından kopartılarak farklı bir anlam dünyasına adapte edilmiş, böylece yeni anlamlar ve karşılıklar kazanmıştır. Ortaya çıkan değersel dönüşüm, anlamsal dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Bu değişimin müspet veya menfi şekillerde olabileceği saptanmıştır (Aktulum 2007: 48-148). Ahmet Özgür Güvenç, bu yönelimin estetik, kurgusal, etik olarak farklı bir anlam dünyasının oluşmasına önyak oluşturduğunu belirtir. Güvenç'e göre bu yansımalar anlatıların tematik yapısını etkiler. Tematik yapıyı şekillendiren en önemli unsur ise kahramanlardır. Kahramanların bünyesinde anlam bulan

değer yargıları ve karakteristik özelliklerindeki değişiklikler değersel dönüşüm olarak karşımıza çıkar. Bu süreç anlamsal dönüşü de tetikler ve böylece farklı değer yargılarına sahip kahramanlar ortaya çıkar (Güvenç 2015: 135-145). Güvenç'in kahramanlar bağlamında ifade ettiği değersel dönüşüm olgusu, metinlerde karşımıza çıkan diğer nesne, motif vd. özelinde de değerlendirilebilir.

Türk mitolojisinin en önemli hayvanlarından biri olan kurt, Türk kavimleri arasında farklı formlarda kendine yer bulmuştur. Bayrağın altın bir kurt başıyla süslenmesi ve Türk muhafızlarının kendilerini "kurtlar" olarak adlandırması ona atfedilen önemi göstermesi bakımında mühim örneklerdir (Roux 2011: 50-58). Eski Türkler kurt etrafında onlarca tabu ve inanç oluşturmuştur. Bu yönelimlerin, Türklerin çevre ile ilişkilerinin sonucunda ortaya çıktığı söylenebilir. Altay'ın dağlık alanları, sık ormanlarla kaplı güzergâhlar ve bozkır onların düşünce yapılarını şekillendirmiş ve farklı hayvanlar etrafında çeşitli inanç ve uygulamaları gün yüzüne çıkarmıştır (Clouston 1964: 3-22). Türk kavimleri kurda "se-mavi menşeli bir hayvan" inancı doğrultusunda büyük kıymet vermiştir. Böylece kurt, "savaş hamisi", "Tanrı oğlu", "kutsal kılavuz", "ecdat" ve "ata ruhu" gibi değer yargılarının parçası olmuştur (Bayat 2017: 164-178). Efsanelerde hükümdar ve kut inancıyla yakından ilişkilendirilmiştir. Hükümdarların soylarının kutsal bir kökene dayandığını ifade etmek için kurttan Türeyiş efsaneleri bu inancın en önemli parçası haline gelmiştir. Bu çerçevede gücü, zekâsı dolayısıyla da üstünlüğün ve yığıtliğin timsali olduğuna inanılmıştır (Ögel 2014a: 17-45 & 2014b: 144-157). Zikredilen hayvanla ilgili dikkat çeken en önemli yargıların başında onun ilahi güce sahip olduğu düşüncesi gelmektedir. Bu yönelim özellikle destanlarda kahramanı emziren, büyüten, yol gösteren, kendisinden haber sorulan yahut haber alınan, ad alma/vermede kullanılan, kahramanın fiziki özellikleri sebebiyle benzetildiği bir hayvan olgusunu doğurmuştur (Kolot 2022: 41-252). Bu yaklaşım sadece inanç dünyasında kalmamış, Türklerin sanatlarına, edebiyatlarına, süs eşyalarına, resimlerine yansımıştır. Kurt başlı bayrak direği, kurt tepelikleri, mezar ve kitabelerdeki kurt işlemleri bunun en bariz yansımalarındandır (Deliorman 2009: 46-54). Yukarıda kurt etrafında sıralanan inanç ve eğilimler çeşitli yönleriyle *Oğuz Kağan Destanı*'nda kendine yer bulmuştur: "...Oğuz Kağan, alalım yay ile kalkan, nişan olsun bize buyan; kurt olsun uran; demir kargı olsun orman... Oğuz Kağan'ın çadırına güneş gibi bir ışık girdi. O ışıktan gök tüylü ve gök yeveli büyük bir erkek kurt çıktı. Bu kurt, Oğuz Kağan'a hitap etti ve: Ey Oğuz, sen Urum üzerine yürümek istiyorsun; ben senin önünde yürümek istiyorum dedi. Ondan sonra Oğuz Kağan, gördü ki, askerinin önünde gök tüylü ve gök yeveli büyük bir erkek kurt yürümektedir ve kurdun ardı sıra ordu gelmektedir... Oğuz Kağan yine gök tüylü ve gök yeveli erkek kurdu gördü. O kurt, Oğuz Kağan'a: Şimdi, Oğuz, sen asker ile buradan yürüyerek, halkı ve beyleri götür; ben önden sana yol gösteririm dedi. Oğuz Kağan gördü ki, erkek kurt askerinin önünde yürümektedir. Yine bu gök tüylü ve gök yeveli erkek kurtla Hint, Tangut ve Suriye taraflarına yürüdü." (Arat ve Bang 1936, 17-28). *Oğuz Kağan Destanı*, eski dönemlerde Türklerin kurda nasıl bir değer verdiklerini gösteren önemli örnekler arasındadır. Destanda kurt, ilahi bir güçle desteklenmiş bilge bir kılavuz hüviyetinde karşımıza çıkmaktadır. Destan kahramanı kurdun kutsallığı bağlamında kendi önünde yürütmesine izin vermiş, ordusunun savaş için seçtiği güzergâhın belirlenmesini dahi ona teslim etmiş, kurdun öncülüğünde fetihler kazanmıştır. Kahramanın, kurda teslimiyeti veya vermiş olduğu değer mezkûr hayvana atfedilen Tanrı ile ilişkisinin bir yansıması olarak düşünülebilir.

Kurdun kutsallığına gönderme yapan, türeyiş olguları bağlamında ecdat-ata rolü üstlendiği örneklerin başında *Türeyiş* efsaneleri gelmektedir. Bu anlatılarda kurt, ilahi bir kurtarıcı ve soyun devamlılığını sağlayan kutsal bir dişi hüviyetinde karşımıza çıkar.

Göktürklerin, Lin kavmi tarafından mağlup edildikleri belirtilir. Lin kavmi mensuplarının, Aşına soyuna mensup herkesi öldürdüğü yalnızca on yaşında bir çocuğu öldürmeyip ayaklarını keserek bir bataklığa bıraktıkları, çocuğu bulan bir dişi kurdun onu büyüttüğü, çocukla kurdun karı-koca ilişkisi yaşadığı, kurdun çocuktan gebe kaldığı, on çocuk doğurduğu ve Göktürklerin kurucularının bu on boydan biri olduğu ifade edilmiştir (Ögel 2014a, 24-25). Görüldüğü üzere anlatıda kurt merkezli bir konumdadır. Efsanenin yukarıda alınan varyantında kurdun üstlendiği kıymet kurtarıcılığı ve Türklerin soy devamlılığının sağlanmasındaki rolünde saklıdır. Anlatıda kurt, kutsal dişi hüviyetine bürünmüş, tanrısal bir güçle desteklendiği düşüncesi etrafında aklın, koruyuculuğun ve türeyişin temsilcisi olmuştur. Yaşar Çoruhlu, Türklerin sosyal ve dinî hayatlarında kurdun bu denli önemli bir yer edinmesinin sebebini şöyle açıklar. Eski Türkler avcılık ve toplayıcılıkla yaşamlarını idame ettirdikleri zaman tabiatla karşılaşmaktan en çok korktukları hayvanların başında kurt gelmektedir. Bu durum saygı ve korku etrafında bir yönelimin doğmasına sebep olmuştur. Totem fikri daha sonra hayvan ata, hayvan ana inancı doğrultusunda atalar kültüyle birleşmiş ve kurda atfedilen kutsiyet zirveye ulaşmıştır. Böylece kurt, Türklerin resim, tasvir, süsleme sanatlarına önemli bir hayvan olarak damga vurmuş ve kutsallığı farklı alanlarda yaşatılmaya devam etmiştir (Çoruhlu 2019: 107-124). *Oğuz Kağan ve Bozkurt* destanlarında görüldüğü üzere kurt, kutsal, kılavuz, türeyişin temsilcisi, koruyucu, öncü, Tanrısal bağı etrafında kahramanın en büyük yardımcısı olarak aksettirilmiştir. Fakat sonraki dönemlerde Türk boylarının vücuda getirdiği destanlarda kurt algısı değersel bir dönüşüme uğrayarak metinlerde kendine farklı bir yer bulduğu görülmüştür. Kurdun değersel dönüşüme uğradığını ve ona metinlerde gerçek hayatın bir parçası olarak yer verildiğini gösteren örneklerin başında av ve avcılık hususları gelmektedir. Bu bağlamda kurt, anlatılarda bir av hayvanı olarak dikkatlere sunulmuştur. *Ocı Bala* destanında kahraman ava çıkar ve kurt avlayarak heybesine doldurur (Dilek 2007a: 49). Kurdun değersel dönüşümü bağlamında av ile anılması ve gündelik hayatın bir parçası haline gelmesine destan metinlerinde sıklıkla rastlanmaktadır. Kurt, efsanelerde yer aldığı şekliyle tabu olmasından ziyade, kürkünden yararlanılan basit bir av hayvanı hüviyetine bürünmüştür: Kahraman, kurdu avladıktan sonra eve getirir: “Anam kurt derisinden babama sıcak yaka dicsin, ihtiyar giysin sert kemiği ısınsın diye söyledi.” (Dilek 2007b: 133). Burada kurdun sadece derisinden yararlanılan bir hayvan olduğu aksettirilmiştir. Kurdun sadece bir av hayvanı olduğu yaklaşımı *Manas Destanı*’nda da birkaç kez tekrarlanmıştır: “Yiğit Manas, altı kurt on tilki, iki ceylan üç dağ koçunu vurmuş avda... Köpek ve kuşla av yaptık kurt, tilkiyi çok aldık.” (Türkmen ve Uraimova 2007: 421- 423, 443). Vahşi hayatın parçası olan kurdun, bir av hayvanı olarak görülmesi doğal hayatın anlatıdaki bir yansıması olarak görülebilir. Kurdun, kutsal bir hayvan olmadığı aksine avcılık uğraşlarının bir parçası haline geldiği belirtilmelidir. Kurt ile ilgili bir başka yönelim ise, gündelik hayatta süs eşyası kullanımı ve hediye üzerinedir. Anlatılarda avlanan kurdun derisinin hediye olarak dağıtıldığı belirtilmiştir: “Çobanlara kurt derisini verip sıcak yaka yapın diye...” (Dilek 2007b: 138). Görüldüğü üzere eski inanç ve metinler çerçevesinde düşünüldüğünde değersel dönüşüme uğradığına şahit olduğumuz kurdun, kürkü için avlandığı ve çeşitli amaçlar için kullanıldığı ön plana çıkmaktadır. *Boston Destanı*’nda da mezkûr hayvanın sıradanlaştığı görülebilir. Destanda kurdun aş eren hatun için avlandığı, yüreğinin bu kadına yedirildiği aktarılmaktadır (Yıldız 2009: 27-29/402-403). Öyle ki eski Türk inançlarında ongun hayvanları öldürülmez, etleri yenmez ve onlara dokunulmaz. Bu durum destanlarda kurdun değersel dönüşümünü gösteren en güzel örnekler arasındadır. Aynı anlatıda kurt, destan kahramanı Boston’un önündeki bir engel ve kahramanın karşısında duran bir güç olarak dikkatlere sunulmuştur: “Kurt görünürse, karşıma

çıkarsa parçalayayım diye hareket ederse, mızrağa geçireyim ödünü yarıp alayım derisini sıyırıp atayım, diye Boston hiddetlendi.” (Yıldız 2009: 72). Oysaki *Oğuz Kağan Destanı*’nda kurt, kahraman için engel değil kutsal bir yardımcı rolünde karşımıza çıkmaktadır. Fakat şu belirtilmelidir ki kökbörü-Bozkurt mitik bir hayvan olarak görülmüş ve kutsiye atfedilmiştir. Oysaki yukarıda kurdun rengine atif yapılmamış, vahşi hayatın bir parçası olarak anlatıda yer almıştır.

Destanlarda kurdun yeraltı ile ilişkilendirildiği ve kötülüğü temsil eden bir hayvan olarak aksettirildiği görülmektedir. Metinlerde kahramanı öldürmek veya ona engel olmak isteyen hayvanların başında kurt gelmektedir. “Bir Bozkurt (kökbörü) geldi, Kucaktan geniş boyunlu, dişleri bir kulaçtan fazlaydı, Kurdun iki gözü ateş gibiydi. Ak Taycı bozkurdu sıkıca kavradı, kurdu ikiye ayırıp attı”. (Dilek 2002: 152). *Ölöstöy Destanı*’nda da kurdun kötü ruhlarla ilişkisi ve kahramana düşman oluşuna dikkat çekilmiştir: “Erke Küren atın kaburga etini yemek için yedi sarı kötü ruhtan yedi aç kurt geldi.” (Dilek 2007b: 174). Anlatılarda kurdun yeraltı ile ilişkisi sadece bir engel mahiyetiyle kalmamış, yeraltına hizmet eden bir hayvan hüviyetine bürünmüştür. Böylece onun kötü şöhreti farklı cihetlerden sunulmuştur: “Büyük şeytan Kayrakan (Altay destanlarında Erlik’in sıfatlarından biridir) ayı ve kurtların çektiği kızaklı yeraltının şeytanları yer üstüne çıkmaya zorladılar.” (Dilek 2007a: 347). *Erke Koo Destanı*’nda kurdun yeraltı ile ilişkisine değinilmiş ve kalıp bir ifade etrafında kurdun gerçek dünya ve yeraltı arasında gidip gelen bir hayvan olduğuna vurgu yapılmıştır: “Çocuğu olmayanlar için böyle söylenir: Bütün malımı hayvanımı kurt dişleyip yer altına götürür.” (Dilek 2007b: 32). Kurdun kötü şöhreti çerçevesinde kahramana engel olması ve kahramanın ulaşması gereken hedeflerden alıkoyması için gönderilmesi *Közüye Destanı*’nda karşımıza çıkmaktadır: “Kurt çıkırsa ucu sivri okum var, hepsini atıp vururum. Kurt çıkıp geldi, kurban olduğum Közüye okunu çabucak attı aç gözlü kurda doğru. İnce belinden avladı. Yastık yapmak için yaslanmak için taze derisini soyup aldı.” (Dilek 2002: 331-333). *Han Orba*’da bu engel farklı renkteki kurtlar etrafında sunulmuştur: “Altı sarı kurt atlayıp kara doru ata atıldılar. Doru atın etlerini koparıp yiyorlar.” (Aktaş: 2011: 167). “Dokuz kara kurt, atı takip etmiş. Dört kara kurt sağ taraftan ısırılmış, beş kara kurt sol tarafından ısırılmış. Dokuz kara kurt değişip...” (Aktaş 2011: 234-235). Hakas destanlarında bahadıra engel olan ve yer altının askeri olarak gösterilen hayvan, bu defa şekil değiştirmiş bir mahiyette karşımıza çıkar. Fakat burada yeraltının şeytanları Bozkurt kılığına girmişler ve bahadıra engel olmaya çalışmışlardır. Erlik’in adamlarının şekil değiştiren Bozkurt şekline girmeleri bu anlamda dikkate şayandır: “Bozkurt, koşarak çıplak oğulun baldırına yapıştılar. Çıplak oğul sağ elini çıkarıp dokuz kurdun kuyruğunu bir yere çekip vurduğunda, dokuz Bozkurt dokuz kara kadın oldular.” (Ilgın 2008: 149-151). Yeraltından gelenlerin, kurt şekline bürünmesi *Han Orba Destanı*’nda aktarılmıştır: “Hara Molat’ın kardeşi dokuz kulaç boyunda kara kurt donuyla yaşayan Hara Marha ben oluyorum...” (Aktaş 2011: 62-63). Kurdun yeraltı yahut kötü ruhlarla ilişkisinin bulunması *Karabek Destanı*’nda da görülmektedir: “Atanı sen sorarsan seçkin değil kurttu, Albastı bassin lanetti kurt değil domuzdu bütün insanlardan kötüydü.” (Arıkan 2007: 425). Görüldüğü üzere metinlerde kurt, korkunç bir yaratık, yeraltı ve kötü ruhların temsilcisi olarak anılmıştır. Rus tarihçi Anisimov’dan aktarıldığına göre Orta Sibirya’da yaşayan Evenkler’in inancına göre kötü ruhlar kurt şeklinde görünmektedir ve bu kötü ruhlar kurt kılığına girerek zarar verme gayesi gütmektedirler (Baldick 2011: 160-161). Bu ifadelerden hareketle *Oğuz Kağan ve Bozkurt* destanlarında büyük bir kutsallık atfedilen, yol gösterici, koruyucu, ata-ecdat ve soyun devamını sağlayan kurdun olumsuz yönde bir değersel dönüşüm geçirdiği söylenebilir. Böylece kurt, kutsal olmasından öte kötü ruhların temsilcisi veya yardımcısı konumuna geçmiştir. Bu durum

kurt etrafında vücuda getirilen inanç ve müspet düşüncelerin dönüşümünü gözler önüne sermekte ve bu dönüşümün hangi yönde olduğunu göstermektedir.

Destan metinlerinde kurtla ilgili dikkat çeken en önemli unsurların başında huzurlu-mutlu bir yaşama gönderme yapılırken kullanılan kalıp sözler gelir. “Omok Mergen üç yıl toy yapmış. Ak malına uzun kuyruğunu sürüyüp kurt girmemiş.” (Dilek 2002: 171). İyi temennilerde kurdun obaya yaklaşmaması veya saldırmaması huzurlu bir yaşam olarak aksettirilmiştir. Bir başka Altay destanında bu durum farklı şekilde ifade edilmiştir. Fakat burada da aynı şekilde huzurlu yaşam ve huzuru bozan kurt ilişkisine gönderme yapılmıştır: “Kökşin bahadırın keskin tırnaklı kurt görmeyen ak hayvanını sürdüler, hal-kını mahvettiler.” (Dilek 2007a: 435). “Katan Kuuçın’ın yurduna nara atan savaşçı girmemiş, kan dökücü kurt gelmemiş.” (Dilek 2007b: 261). “Ölöstöy’ün hayatı unutulmaz oldu. Kapı önünden it içti, çadır deliğinden inek içti. Azı dişi ağarıp ak malına kurt girmede. Neşe mutluluk içinde yaşadı.” (Dilek 2007b: 259). Huzurlu yurt tasviri ve kurt ilişkisi Hakas destanlarında da okurun dikkatine sunulmuştur: “Tayın ayağı ayrılmamış, kulun ayağı çatlamamış, kuyruk sürükleyerek kurt ürkütmemiş.” (Ilgın 2008: 77). Huzurlu yurt tasviri, kurdun saldırganlığı ve bu huzuru bozacağı düşüncesi etrafında ifade edilen kalıp sözlere Sagay destanlarında da rastlanmaktadır. Bu destanda kurt, kut atfedilen değil kötü bir duruma sebebiyet veren hayvan hüviyetindedir: “Yurdunu görürler, kuyruk sürükleyip kurt girmemiş, kılıç sürükleyip yiğit girmemiş, tay başı kopmamış, kulun ayağı kırılmamış.” (Tezel 2021: 132). Burada kurt, huzurlu yaşamın düşmanı, menfi bir hayvan olarak anılmaktadır. Sümerlerde kurt, korku ve huzur bozma kavramları birlikte anılmaktadır. Sümerlerin düşünce dünyasında yılan, akrep, kurt gibi hayvanlar yoksa korkunun, dehşetin olmadığı inancı hakimdir. Onlar için kurt, korku duyulan ve huzuru bozan hayvanlardandır (Kramer 2002: 346). Anlatılarda bahadırın zenginliği ve huzurlu yaşamına atıf yapılarak, bu huzurun temel gerekçesi bir kalıp halinde keskin tırnaklı kurdun saldırmadığı şeklinde aktarılmaya çalışılmıştır. Müspet kurt olgusu yukarıda yer verilen destan örneklerinde görüldüğü üzere yerini menfi bir kurt olgusuna bırakmıştır. Savaşın hamisi, zaferin mimarı, komutanlara kılavuzluk yapan, huzur ve mutluluğun temsilcisi olan kurt yerini yurdu talan edip, huzursuzluk yaratan kurda bırakmıştır. Bu dikkat destanlarda karşımıza çıkan bir beddua örneğine de yansımıştır. *Ak-Konur Destanı*’nda kahramanın atını yakalayıp öldürmek isteyen düşmanlar, atın kötü bir akıbeta uğraması için ona beddua etmeye başlarlar. Bu beddua da ata musallat olup onu öldürmesi istenen hayvanın kurt olduğu görülmektedir (Elcan 2015: 11). Görüldüğü üzere düşman, beddua ve olumsuzluk üçgeninin merkezindeki hayvan yine kurttur. Anlatılarda kurdun menfi bir hayvan olarak dikkatlere sunulmasının yanı sıra sıradanlaştığı da yer almıştır. Mitik inançlar doğrultusunda kurdun yüce bir varlık vasfı, yerini sıradanlaşmış bir hayvana bırakır: “Ak Börü iki kurt tutup getirdi, nazlı oğlumla oynayın dedi.” (Dilek 2002: 119). Destandaki bu ifadeler, eski Türklerdeki kurdun yüceliğinden eser kalmadığını hatta bir nevi oyuncak, eğlence haline geldiğini göstermektedir. Destanlarda kurt mitik inanç etrafında oluşturulan değer yargılarından uzaklaşmış, kutsallığını yitirmiş ve realist bir bakış açısı etrafında vahşi doğanın bir parçası olmuştur. Kırgız destanlarında kurt, leş yiyen, tilki, çakal vd. hayvanlar gibi ete ve kana saldıran bir hayvan hüviyetinde karşımıza çıkar. Burada kurt leş yiyici ve kötü bir hayvan olarak dikkatlere sunulur (Turgunbayer 2007: 95). Nogay destanlarında da kurt gerçek hayatta doğal vasıflarıyla yer almış, kutsiyetinin aksine saldırgan kötü bir hayvan olarak gösterilmiştir. Aynı destanda kalıp söz mahiyetinde kullanılan “Koyuna giren kurt gibi...” (Doğan ve Güllüdağ 2014: 173-180) ifadesi de kurdun menfi yönüne işaret eden önemli söylemlerden biridir. Burada kurt, saldırgan, huzuru bozan, vahşi doğanın bir parçası, sıradanlaşmış bir hayvan olarak sunulmuştur. Kurdun değersel

dönüşümünün yansıtıldığı en önemli yönelimlerden biri menfi benzetmelerdir. Kutsal kabul edilen kurt artık bu formundan uzaklaşmış ve kötü kişilerin benzetildiği veya kötü bir yakıştırmanın merkezi hayvanı haline gelmiştir: “Şefkatli ol halkına kurt kalpli biri de gilsin. Kurt kalpli olan cahildir dedi.” (Karaca 2007: 53-69). Tıva destanlarında düşmanlar, hainlik eden şahıslar kurtla ilişkilendirilmiş ve bu kişiler kurda benzetilmiştir: “Kişiye taraftar olup yardım etmek yerine düşman ile birlikte kişiye saldıran kurt imiş bu.” (Ergun ve Aça 2005: 392). Oysaki *Oğuz Kağan Destanı*’nda kahramanın dış görünüşü aktarılırken “beli kurt beli gibi” ifadesine yer verilmesi, Oğuz Kağan’ın bir yönüyle bu hayvana benzetilmesi ona atfedilen değeri göstermesi açısından önemlidir. İncelenen destanlarda ise aksi bir yönelimin olduğu görülmektedir. Kurt, artık kahramanların iyi yönleriyle benzetildiği kurt olmaktan uzaklaşmış, kötü ve olumsuz tiplerin benzetildiği bir hayvan hüviyetine bürünmüştür. İncelemede ata, ana, eş, kılavuz, rehber, koruyucu, kurtarıcı, gücün, aklın ve cesaretin temsilcisi, ilahi bir güce sahip veya Tanrı ile ilişkisi bağlamında kutsal olduğu düşünülen ve metinlerde bu inançlar etrafında yer verilen kurt, Türk boylarının sonraki dönemlerde sözlü/yazılı kültür etrafında meydana getirdiği çeşitli destanlarda yerini bir tür av hayvanı, yeraltı veya kötü ruhlarla bağlantılı, vahşi doğanın parçası, huzuru bozan, sıradanlaşan ve menfi benzetmelerin odağındaki bir kurda bırakmıştır.

Fakat şu belirtilmelidir ki Türk dünyasında ve Anadolu’da kurtlara dair birçok uygulama ve inaniş bugün dahi yer verilmektedir. Doğum yapacak kadınların -al basması için- yataklarına kurt derisi konulması, ebelerin yanlarında bir kurt kafatası kemiğiyle dolaşması ve kırk basan çocukları bu kemikle yıkamaları, hamile kadınların yanlarında kurt dişi taşmaları, çocukların cesur olmaları için burunlarına kurt kılı geçirilmesi, çocuk beşiklerine kurt tırnağı saklanması, kurtağzı bağlama uygulaması, süs eşyalarına kurt figürlerinin işlenmesi, nazar ve olumsuz düşüncelerden korunmak için kurdun çeşitli organlarının kullanılması, Türklerin toplumsal, kültürel ve dinî, yönelimlerinde ne denli önemli bir yere sahip olduğunu gösteren örneklerdendir. Böylece, mezkûr hayvan nazardan korunma, büyüün bozulması, gelecekte iyi haber alma/verme, darlıktan kurtulma, bereket getirme işlemlerinde, geçiş dönemlerinde ve merasimlerde önemli bir figür haline gelmiştir (Kalafat 2012: 10-48). Kurdun postundan, dişinden, kuyruğundan, tırnaklarından, kafatasından, yağından yararlandığını gösteren uygulama ve yaklaşımlar değersel dönüşümün kesinliğinin ne ölçüde olduğu hususunda tartışma meydana getirmektedir. Fakat ifade edilmelidir ki bugün dahi yaşatılan kurt etrafındaki tüm bu uygulama ve yaklaşımlar senkritik bir yaklaşım etrafında sürdürülmektedir. Eski ve yeni dinî inançlar bu bağlamda zıtlık gösterse de İslamiyet öncesinde toplumun düşünce dünyasında yer alan unsurların İslamiyet sonrasında da kullanıldığı, böylece karma bir inanç dünyası oluşturduğu ve farklı olan iki anlayışın birleştirildiği belirtilmelidir. Bu durum destan metinlerinde yer alan ve çalışmanın merkezini oluşturan kurdun değersel dönüşümünün kesinliği mevzusunda aksi yönde bir durum gibi görülse de Türklerin ilkel dönemlerden bugüne kabul ettiği bütün dinî inanç ve uygulamaların; gelenek, görenek ve ritüeller vasıtasıyla çeşitli şekillerde varlığını sürdürdüğü, bu inanç ve uygulamaların çoğu zaman sembolik bir kimlikle yaşatıldığı vurgulanmalıdır.

Sonuç

Eski Türk Dinî ve inançları bağlamında kurt, kutsal bir hüviyette karşımıza çıkmaktadır. Toplum kurt etrafında tabular oluşturmuş, kurt ata-kurt ana olguları içinde ona saygı göstermiştir. Dinî inanç ve uygulamalarda ve edebi metinlerde bu yönelimin yansımalarını görmek mümkündür. Dinî ve toplumsal hayatın değişmesiyle bu değer yargıları değersel dönüşüme uğramıştır. Bu değersel dönüşümde Türk boylarının benimsediği farklı dinler ve inançlar, sonraki dönemlerde de İslamiyet’in kabulü önemli bir rol oynamıştır.

Anadolu’da ve Türk Dünyasının çeşitli bölgelerinde bugün dahi kurt etrafında icra edilen çeşitli uygulamalar veya inanç öğeleri mevcuttur. Bu durum eski inançların izlerini gösterse de arkaik dönemdeki kurt algısından uzak, sembolik bir anlam ihtiva etmekte yahut senkritik uygulamaların sürdürüldüğünü göstermektedir. İncelenen destan metinlerinde eski Türk düşünce dünyasında Tanrı ile irtibatlı, ulaşılmaz veya dokunulmaz, mitik inançlar doğrultusunda büyük bir kıymeti haiz olan kurt, değersel bir dönüşümle metinlerde yer almıştır. Bu incelemede kurt/Bozkurt ayrımı yapılmamıştır. Metinlerde bu ayrıma zaman zaman yer verildiği hem kurdun hem de yer yer bozkurdun menfi olarak anıldığı görülmektedir. Mitik anlatılarda veya efsane metinlerinde merkezî bir konumda olan kurt motifi, yerini farklı bir kurt algısına bırakmıştır. Bu metinlerde kurt artık sıradanlaşmıştır. Realist bakış açısı doğrultusunda vahşi hayatın bir parçası, postu/kürkü için avlanan bir av hayvanı menfi benzetmelerin odağındaki bir hayvan olarak görülmeye başlanmıştır. Kötülük timsali kişiler, düşmanlar, hainler kurda benzetilmiş veya onunla anılır olmuştur. Kurdun değersel dönüşümünün gözlemlendiği en mühim noktalardan biri ise gökyüzü ve yeraltı ile ilişkisi hususundadır. Eski dönemlerde kurdun Tanrı ile bağının bulunduğu, onun yardımcısı veya bizzat kendisi olduğu inancı yer almaktadır. Fakat incelenen metinlerde kurt bu defa gökyüzüyle değil yeraltıyla ilişkisi bağlamında dikkatlere sunulmuştur. Bu durum kurdun etrafında oluşan değer yargılarının değişimini gözler önüne sermektedir. İncelenen destan metinlerinde kurt, yeraltı dünyasıyla ilişkilendirilmiş, Erlik’in yardımcısı ya da kötü ruhların hizmetkârı olarak aksettirilmiştir. Destan metinlerinde kurt ile ilgili hususlardan biri de huzurlu yurt-kurt ilişkisi etrafında ifade edilen kalıp sözlerdir. Metinlerin giriş kısmında veya sonunda sürüye, obaya veya yurda kurdun girmemiş, saldırmamış olması etrafında bir huzurlu yaşam tasavvuru okurun dikkatine sunulmuştur. Bu durum kurdun ilahi olmaktan öte kötü şöhrete sahip bir hayvan olduğunu ve nasıl bir değersel dönüşüme uğradığını gösteren bariz örneklerdendir. Sonuç olarak eski Türklerin toplumsal hayatı ve inanç dünyasında gökyüzü/tanrı ile ilişkisi bağlamında kutsiyet atfedilen kurt, değişen dünya algısı ve dinî yönelimler etrafında büyük bir değersel dönüşüme uğramıştır. Farklı inançlara eğilim, İslamiyet’in kabulü, yerleşik hayata geçiş, kurumsallaşan dünya, vahşi doğadan uzaklaşma, kentleşme, hayvanların evcilleştirilmesi (günümüz dünyasında bazı kurt türleri evcil hayvanlar olarak yetiştirilmektedir) gibi sebepler bu değişim ve dönüşüm temelinde yatan faktörler olarak sıralanabilir. Kurt etrafında gelişen dinî inanç ve uygulamalar, değer yargıları ve kültürel eğilimlerdeki bu değersel değişim, destan metinlerine de yansımış ve ortaya daha realist bir kurt olgusu çıkmıştır.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %50; İkinci Yazar %50.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Aktaş, Erhan. *Hakas Destanları-3*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- Aktulum, Kubilay. *Metinlerarası İlişkiler*. İstanbul: Öteki Yayınevi, 2007.
- Aktulum, Kubilay. *Yazınsal Metinlerde Değer Çözümlemesine Giriş*. İstanbul: Çizgi Kitabevi, 2022.
- Arıkan, Metin. *Kazak Destanları-2*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.
- Baldick, Julian. *Hayvan ve Şaman/Orta Asya'nın Antik Dinleri*. İstanbul: Hill Yayınları, 2016.
- Bang, W., R. Rahmeti Arat. *Oğuz Kağan Destanı*. İstanbul: Burhaneddin Basımevi, 1936.
- Bayat, Fuzuli. *Oğuz Destan Dünyası/Oğuznamelerin Tarihi, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü*. İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2013.
- Bayat, Fuzuli. *Türk Mitolojik Sistemi/Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi-1*. İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2017.
- Beydili, Celal. *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. Ankara: Yurt-Kitap Yayınları, 2005.
- Bozkurt, Fuat. *Türklerin Dini*. İstanbul: Salon Yayınları, 2018.

- Clauson, Gerard. "Turks ve Wolves". *Stadia Orientalia Societas Fennica*. XXVIII: 2, 3-22.
- Çoruhlu, Yaşar. "Türk Sanatında Görülen Hayvan Figürlerine Gök ve Yer Sembolizmi Açısından Bir Bakış". *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 87, 1979: 17-42.
- Çoruhlu, Yaşar. *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi-I*. İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2019.
- Deliorman, Altan. *Türk Kültüründe Bozkurt*. İstanbul: Bayrak Basım, 2009.
- Dilek, İbrahim. *Altay Destanları-1*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2002.
- Dilek, İbrahim. *Altay Destanları-2*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007a.
- Dilek, İbrahim. *Altay Destanları-3*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007b.
- Doğan, İsmail, Nesrin Güllüdağ. *Nogay Destanları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.
- Durmuş, Yılmaz. *Türk Kültürüne Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2016.
- Elcan, Abdullah. *Altay'dan Destanlar*. Ankara: Ardahan Üniversitesi Yayınları, 2015.
- Ergin, Muharrem. *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2010.
- Ergun, Metin, Mehmet Aça. *Tıva Kahramanlık Destanları-2*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.
- Güvenç, A. Özgür. "Deli Dumrul'un Yeniden Yazım Sürecindeki Değersel Dönüşümü". Bayburt: *Düşünce Hayatımızda ve Kültürümüzde Dede Korkut Uluslararası Sempozyumu Tebliğleri*, 2015: 35-145.
- İlgin, Ali. *Hakas Destanları-2*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2008.
- İnan, Abdülkadir. *Makaleler ve İncelemeler-II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020.
- Kalafat, Yaşar. *Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları/Türk Halk İrfanında Kurt*. Ankara: Lalezar Kitabevi, 2007.
- Kalafat, Yaşar. *Türk Mitolojisinde Kurt*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2012.
- Karaca, Selim. *Kazak Destanları-3*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.
- Kolot, Berna. *Türk Destanlarında Kurt*. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2022.
- Kramer, S. Noah. *Şümerler*. İstanbul: Kocabalı Yayınları, 2002.
- Ögel, Bahaeddin. *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Kültür Tarihine Giriş-6*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi-I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014a.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi-II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014b.
- Roux, J. Paul. *Eski Türk Mitolojisi*. (Çev. Musa Yaşar Sağlam). İstanbul: Bilgesu Yayınları, 2011.
- Roux, J. Paul. *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. (Çev. Aykut Kazancıgil). İstanbul: Dergâh Yayınları, 2021.
- Tezel, Nur Kadriye. *Sagay Destanları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2021.
- Turgunbayer, Caştegin. *Kırgız Destanları-2*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.
- Türkmen, Fikret. Şurubu Uraimova. *Kırgız Destanları-6 Manas Destanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.
- Uluşık, Pelin. "Türk ve Dünya Mitolojilerinde Sirius Kültü". *Mediterranean Journal of Humanities*. VI/2, 2017: 345-365.
- Yeşeroğlu, Ludmilla. *Saha Kültüründe Kurt Kültü* (Çev. A. Alper Altınkaynak). Ankara: Karadeniz Dergi Yayınları, 2013.
- Yıldız, Naciye. *Kırgız Destanları-7*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.